

PRVA UPRIZORITEV MLADINSKE IGRE V SLOVENSKEM JEZIKU
V LJUBLJANI

KRISTINA BRENKOVA

S pričujočim sestavkom nimam namena posegati v delo naših slovstvenih zgodovinarjev, ne v zapise o zgodovini slovenskega gledališča. Zrasel je iz zanimanja za mladinski oder, ki me je zamikal že zadnja leta pedagoškega študija na ljubljanski univerzi. Ko sem v letu pred drugo svetovno vojno oddala za revijo »Kroniko« drobno študijo z naslovom »Mladinske predstave v Ljubljani«, mi jo je uredništvo odklonilo z motivacijo, da je napisana v komunističnem duhu. Osnovo za očitek so dali zadnji, zaključni odstavki, v katerih sem pripovedovala, kakšno naj bi bilo bodoče slovensko gledališče za mladino.

V letih po osvoboditvi, ko sem se znova lotevala vprašanj mladinske odrske kulture pri milijonskem narodu, me je povsem naravno zaneslo iskanje nazaj v zgodovino. Ob nemoči, da bi uresničila idealno zamisel slovenskega gledališča za mladino, sem se ustavila ob dejstvu, da so v Ljubljani že pred stopetdesetimi leti poslušali mladinsko igro v slovenskem jeziku. Tako se je iz slučajnostnega iskanja, iz na pogled brezuspešnega prizadevanja zložila pomanjkljiva podoba snovanja v naši preteklosti okrog slovenske predstave »Tinčka Petelinčka« leta 1803 v ljubljanskem stanovskem gledališču.

Preden preidem k stvari, še nekaj opomb, ki bodo že v prvi knjigi v zgodovini slovenske gledališke dejavnosti napisane nedvomno v izdatnih poglavjih. Prve zapise o odrski uporabi slovenske govornice imamo iz časov protireformacije, ko so leta 1657 gojenci jezuitske šole v Ljubljani uprizorili »Raj«, pustno burko. V ohranjenem jezuitskem dnevniku 22. januarja 1657 je zapisano poročilo, ki pomeni prvi dokument o odrskih prireditvah v slovenskem jeziku.

Slede poročila o pasijonskih igrah v Škofji Loki, Rušah, Kranju (1700—1730), pri katerih so igralci govorili verze v domači govorici. Sledi pomembno leto 1789, ko so prvič uprizorili Linhartovo »Županovo Micko« (28. decembra). Igrali so jo ljubljanski meščani, med njimi tudi prevajalec oziroma prireditelj in njegova žena. Leta 1790 sta »Micka« in »Veseli dan ali Matiček se ženi« izšla — prvi tiskani igri v slovenskem jeziku v času, ko je rasel na Koroškem prvi tehtni predstavnik ljudske tvornosti v zgodovini slovenskega gledališča, Andrej Šuster Drabosnjak (1768—1825), nadarjeni ljudski pevec-samouk. Uprizarjal je svoje, humorja bogate igre ljudem v domačem jeziku. O njem je zapisal Prežihov Voranc: »Avstrijska policija je zažgala plod njegovega dela in truda na grmadi, njega samega pa vtaknila v ječo.«

Na prevalu osemnajstega in devetnajstega veka, po Linhartovi smrti (1795), je v najožjem krogu bivše Linhartove družbe vznikla tudi misel o uprizoritvi mladinske igre v slovenskem jeziku. Srce in glava te družbe je bil nedvomno baron Žiga Zois, ki je vodil »izbrano četico mož, ki se je bila osvestila svojega naroda in se zavzela za njegov preporod v zvezi z najnaprednejšim gibanjem evropske misli in s polaganjem temeljev slovenski posvetni literaturi.«¹ In še: »Ti moške, ki so se zbirali v Zoisovi hiši, so položili temelje poznejši slovenski literaturi in kulturi. Na njihovih tradicijah se je razvijalo vse duševno življenje slovensko v prvi polovici XIX. stoletja.«² Prvega med njimi naj omenimo Valentina Vodnika. Bivši koprivniško-gorjuški župnik, slovenski pesnik in pregnani frančiškan, se je po štirih letih župnikovanja na Koprivniku vrnil v Ljubljano. S hribov ga je spravil baron Zois, ker je upal, da mu bo temperamentni, nadarjeni Kranjec postal dober in uporaben sodelavec. Ob Vodniku stoji v zvezi z našo uprizoritvijo prve mladinske igre v slovenskem jeziku Jernej Kopitar, takrat še študent, doma iz Repenj pri Vodicah, ki je bil okrog leta 1800 do 1803 domači učitelj v družini Zoisove sestre, poročene s plemenitim Bonazzo. (Predniki kasnejše trgovske hiše Bonač.) Leta 1804 je Jernej Kopitar postal Zoisov tajnik, star komaj 24 let. Z Vodnikom sta bila najprizadevnejša sodelavca barona Zoisa, ki je svoji družbi v pro-

Zoisova hiša na Bregu v Ljubljani

svetiteljskem duhu dajal delovni program in naloge.

Po prvih dveh javnih uprizoritvah »Županove Micke«, 1789 in 1790, po tiskani igri »Veseli dan ali Matiček se ženi«, l. 1790, in po Linhartovi smrti l. 1795, je ostal baron Žiga Zois s praznimi rokami pred širokim poljem slovenske gledališke ustvarjalnosti. Nedvomno je nagovarjal Vodnika, ki ga je spravil v Ljubljano predvsem zaradi slaviističnega krožka in ki je potem uresničeval baronove načrte od izdaje Velike pratike do njenega nadaljevanja »Lublanskih novic«, da bi napisal slovensko igro. Tako se je Vodnik, ta vedri, skromni, prilagodljivi delavec, ki je redno hodil na obisk k baronu Zoisu v prvo nadstropje njegove hiše na Bregu (baron zaradi bolezni že od leta 1797 ni zapustil hiše niti, da bi šel v gledališče), pričel ukvarjati po Linhartu tudi z mislijo na slovensko dramatiko. Baron Zois je bil takrat star komaj 50 let, z njim je živela njegova 70-letna mati, Slovenka († 1798), poročena z baronovim očimom grofom Aichenburgom. Baron je imel brata Karla, znanega botanika, in sestro Johanno, poročeno s pl. Bonazzom. Johannini otroci so pri naši uprizoritvi najvažnejši sodelavci. Leta 1803, ko se je najbrž odigrala enkratna uprizoritev Tinčka Petelinčka, so bili Johannini otroci že 2 leti brez očeta, stari: Franc Anton 18 let, Marija Jožefa 17 let, Marija Johanna 16 let in Klet 13 let. Njihov instruktor in domači učitelj je bil Jernej Kopitar, za celih 33 let mlajši od Zoisa. Nadvse podjetni, temperamentni Gorenjec je bil izrazito filološko nadarjen, vendar se je v tistih letih zanimal predvsem za prirodoslovno znanost nedvomno pod vplivom Zoisovih prirodoslovnih raziskovanj in prizadevanj.

Ob naših glavnih osebah: Zoisu, Vodniku, Kopitarju ter Johanni Bonazzo in njenih otrocih moramo za dopolnitev ustvarjalnega omizja omeniti še ljubljanskega meščana Franca Repiča, fiskalnega adjunkta, bivšega Linhartovega diletanta, njegovega brata Jeana Repiča, advokata, ki se je poročil z vdovo Barbaro Podobnik, ženo Linhartovega prijatelja. Sklepati smemo, da je bil član te družbe in glasbeni sodelavec pri uprizoritvi prve mladinske igre v slovenskem jeziku tudi Janez B. Novak, uradnik češkega pokolenja, ki je skomponiral pevske in orkestralne vložke za »Matička«. Lahko si skoraj z gotovostjo mislimo, da je Ja-

nez B. Novak uglasbil 17-vrstični dvospev, ki ga je spesnil Valentin Vodnik in je danes ohranjen v rokopisni zapuščini v NUK.

S tem bi zaključili galerijo oseb, ki so odigrale večje ali manjše vloge pri uprizoritvi prve mladinske igrice »v krajnsni«, pri uprizoritvi, ki je žal ostala le enkratna epizoda.

Kako je prišlo do uprizoritve v slovenščini? Poudarjam še enkrat, da to niso po zapisih utemeljena in dokazana zgodovinska dejstva, temveč zelo verjetna sklepanja in domneve na osnovi dogajanj in okoliščin, kot nam jih navajajo naši literarni zgodovinarji. V letih po Linhartovi smrti in po Vodnikovi vrnitvi s Koprivnika v Ljubljano je bil nedvomno baron Žiga Zois usmerjevalec Vodnikovega peresa. Vodnik je že leta 1797 urejeval in dvakrat na teden izdajal časopis »Lublanske Novice« ter tako s svojim delom živo posegal v regeneracijo slovenskega preporodnega gibanja za pritegnitev novih, necerkvenih panog v slovensko literaturo, ki je okrog leta 1800 štel že kakih 30 prizadevnih let. Valentin Vodnik se je takrat seznanil z deli A. Kotzebueja, znanega nemškega pisatelja igrokazov in dram.

Vodnik se je, brez dvoma pod Zoisovim vplivom, lotil prevajanja Kotzebuejeve igre »Malomeščani«. Ne smemo pa pozabiti, da je bil Vodnik izobražen mož, ki je znal latinsko, nemško, laško, francosko in je razumel vse slovanske jezike ter bil muzikalično izobražen. Postal je že leta 1798

Staro stanovsko gledališče v Ljubljani

profesor V. razreda gimnazije v Ljubljani, kjer je učil osnove nemščine in latinsko pesništvo, grščino, zemljepis, zgodovino in matematiko. Bil je veder, šaljiv družabnik, skromen, uvideven in prilagodljiv sobesednik, ki je kot bivši frančiškan oče Marcelijan še zmeraj izpolnjeval redovniške obveznosti in je moral vsak dan brati mašo. Vse njegovo delo pa je bilo prežeto z veliko željo »kranjski jezik čeden narediti«. Vendar ga je obilica opravkov v šoli in cerkvi in delo, zastavljeno pri slovenski slovnici, slovarju, časopisu in celo pri kuharskih bukvah, tako zelo oviralo, da mu je prevajanje Kotzebuejeve igre komaj napredovalo.

Zois je ob tem nedvomno postajal iz dneva v dan nestrpnejši. Dvakratna uprizoritev Županove Micke v slovenskem jeziku (leta 1789 in 1790) je postajala le epizodni dogodek (in je ostala tako še celih 14 let); Linhartova priredba Matička je bila le natisnjena, igrati je niso smeli, in še Linhartova smrt, vse to je usodno poseglo v njegov preporoditeljski načrt. Zoisov program je štel poleg slovnice slovenskega jezika, slo-

varja, zgodovine slovenskega naroda in poljudno ljudskega časnika še zadnjo, važno postavko — gledališče. In prav tu je zazijala najgloblja vrzel.

Leta 1799, štiri leta po Linhartovi smrti, pa je prestopil prag Zoisovega salona komaj dvajsetleten fant nizke rasti, zgovoren že do ujedljivosti, razgledan, neugnano pridn, nesporno ambiciozen: Jernej Kopitar, kmečki sin iz Repenj pri Vodicah. V najkrajšem času je zavzel pomembno mesto v Zoisovi družbi. Romantično zaljubljen v kmečko govorico, s tenkim posluhom in čutom za jezik je izjavljal, da je le kmečka govorica izvor pristne in nepokvarjene slovenščine. O slovenski literaturi je bil mnenja, naj pisatelji pišejo le, kar je mikavno za kmeta in utegne zadovoljiti njegove potrebe. — Kaj čuda torej, če je skušal mladi mož ustreči spoštovanemu gospodu, učenjaku, mecenu in duši svoje družbe baronu Zoisu ter je prostodušno mimo Vodnikovega prevajanja Kotzebuejevih »Malomeščanov« priredil igrice istega pisatelja »Der Hahnenschlag«. Ni dvoma, da je Kopitarja moral zamikati že motiv, zrasel iz kmečkega okolja, in karakterji oseb — trdnih kmetov, medtem ko je Vodnik po vsej verjetnosti občudoval pedagoško vrednost igrice. Dali so ji domiselno slovensko ime »Tineček-Petelinček«.

Mislim, da sklepam pravilno: Kopitar je ponašil verzificirano nemščino v slovensko prozo. Saj mu ni manjkalo živega argumenta, da naš kmet ne bo govoril v verzu, nosil je v sebi lepo dikcijo gorenjščine in navsezadnje: pesnik je bil Vodnik. Ta je tudi prevzel nalogo, da pevski vložek posloveni v ritmu in rimi in je to tudi storil. In teh 17 Vodnikovih verzov je ostalo zapisanih v Vodnikovem zvezku kot edina neposredna, do danes znana ohranjena priča pomembnega kulturnega dejstva v zgodovini mladinskih uprizoritev v našem jeziku.

Mogoče bodo naši slovstveni zgodovinarji kdaj in kje še izkopali dejstva, kdo je dal pobudo, kdo je predlagal prav to delce, verjetno bodo našli v plesnivih arhivih policijskih avstrijskih cenzurnih listov celo kakšen zapis ali del zapisa Kopitarjevega rokopisa, nemara bo zgodovinar slovenske glasbene tvornosti našel list s kompozicijo J. B. Novaka in na njem Vodnikove preproste verze pod notami. Preveč verjeti tega ne moremo, prav tako pa ne izključevati.

Igrica je bila tu »po kranjsko« zapisana, mojster Zois je imel nad njo svoje veselje, nastalo je le še vprašanje: Kdo jo bo igral? Mladi, neugnani Kopitar, zajet v ozračje ži-

Kranjska kmečka noša konec 18. stoletja — kmetica

ve ambicije, je rešil tudi to uganko, razvozlal voz, ki se nam zdi danes vse prej kot pomembno vprašanje. Igrajo naj igrice njegovi gojenci, otroci Zoisove sestre gospe Johanne pl. Bonazzi. Ne le, da so to voljni igralci, še več, avstrijska policija bo morala več kot pogledati skozi prste, morala bo k temu vljudno pokimati, pohvalno reči: da; saj bodo verjetno dohodke te »nedolžne« otroške predstave dali prireditelji za ljubljanske reveže, kot so dali izkupiček vstopnine za »Županovo Micko«.

Zasedli so morali štiri moške in eno žensko vlogo. Tu je Johannin sin Franz Anton Bonazzo, takrat osemnajstleten mladenič. Kdo od njega bi bil primernejši za vlogo mladega, mater ljubečega gorenjskega vojaka Tineta. Mali, komaj trinajstletni Klet bi nemara zmogel naučiti se dveh prizorov, v katerem nastopa s petelinom v cajni. Zmogel bi jih otroško pogumno, glasno povedati na odru v govorici, ki jo posluša in govori v stričevem salonu in jo govore materine kuharice, sobarice, mlekarica, kočijaž in stric Vodnik. Tu je še Fran Repič, fiskalni adjunkt, navdušen odrski diletant, ki ima že veliko prakso, saj je igral v Županovi Micki; zakaj ne bi zaigral ob otrocih tršatega kmečkega očanca, prav takega, kot jih je domači učitelj nosil v živem spominu iz svoje vasi. Tu je še ženska vloga zaljubljene, mile Micke. Kdo jo bo igral? Šestnajstletna Kletova sestra Marija Johanna ali pa pastorka advokata Jeana Repiča, šestnajstletna Ernestina Podobnikova, ki je tako brez upa vseč mlademu, malce grbavemu, zbadljivo duhovitemu Kopitarju.

Tako je Jernej Kopitar prvič stopil preko delavnega Vodnika, kot mu je kasneje še vseskozi uspešno posegal v delovno področje tako pri katalogizaciji Zoisove knjižnice kot pri slovnici slovenskega jezika in ki mu je verjetno od srca zavidal lahkoten nastop, prostodušnost, priljubljenost, pesniško žilico, česar sam ni imel.

In tudi Kranjsko je tako v prvih letih devetnajstega veka komaj opazno preletel rahel odtonek gledališkega dogajanja zahodne Evrope. Saj so že v šestnajstem stoletju nastopali otroci na dvoru angleške kraljice Elizabete. Kasneje so v Franciji, Angliji in Nemčiji nastopale profesionalne otroške igralske skupine, ki so bile le vir dohodkov prirediteljem, ne pa izraz družbenega prizadevanja v smeri estetske vzgoje mladostnikov, za čemer teži dvajseti vek. Uprizoritev »Tinčka Petelinčka« je do neke mere tudi rahel odmev te, drugje že obrabljene mode.

Kje so igrali igrice? Ne v salonih Zoisove hiše na Bregu, temveč v ljubljanskem stanovskem gledališču spomladi leta 1803. Dva zapisana dokumenta nam pričata o tem. Prvi je zapis v tedniku Laibacher Wochenblatt, ki je izhajal od leta 1804 do 1819, do leta Zoisove in Vodnikove smrti. Leta 1806 je v skupni številki 33 in 34 pod naslovom »Historische Fragmente über die krainische Poesie« izšel naslednji vmesni odstavek, ki zaključuje poročilo o Linhartovem delu z besedami: »Im Sommer 1803 wurde auf dem Theater zu Laibach von einer Kindergesellschaft eine Umarbeitung von Kotzebues Hahnenschlag unter dem Titel: »Tinzhek Petelinzhek« mit Gesang aufgeführt. Hierin herrscht schon eine reinere und gebildetere Sprache (misli na Antona Linharta) und sehr viel Naives aus unserer Kinderwelt. Es ist in der Tat Schade, dass dieses artige Stück noch Manuscript ist.«³

Tako prvi dokument. In drugi je stran v zvezku iz Vodnikove zapuščine, shranjene v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani. Zvezek ima 156 zaznamovanih listov; sklepni Vodnikovi verzi k igrici so s pesni-

Kranjska kmečka noša konec 18. stoletja — kmet

kovim peresnikom zapisani prvič na strani 122 a in nato še enkrat na strani 124 a, pod takimle naslovom:

Petelinzhek
Komedia
jegrana v Lublani 1802
Sklep.

Ta list iz Vodnikove zapuščine je popisal profesor Nikolaj Omersa.⁴

To so dokumenti. Igro o Tinčku Petelinčku so igrali otroci v ljubljanskem stanovskem gledališču. Toda Laibacher Wochenblatt ne omenja prevajalca, poudari le, da je jezik čistejši, oblikovno dognanejši kot je bil pri Linhartu. Zdaj moramo za osvetlitev spet k Nikolaju Omersi, ki je priobčil v Časopisu za zgodovino in narodopisje študijo z naslovom: »Psevdonim B. E. v Pisanicah«. Tam piše: »Ko sem pred leti iskal gradivo za neko razpravo o prebujenju slovenskega slovstva ob koncu 18. stoletja, so mi prišli v ljubljanskem muzeju v roko štirje zvezki slovstvenih beležk, ki si jih je zapisoval baron Erberg (Baron Erberg je živel v Ljubljani in na Dunaju. Napisal je Versuch eines Entwurfes der Literaturgeschichte in Krain. Material je shranjen v Muzejskem arhivu v Ljubljani. Erberg je pisal leta 1825. Op. K. B.). V drugi zvezek (str. 10–16) si je prepisal iz Ljubljanskega tednika (Laibacher Wochenblatt) članek »Historische Fragmente über die krainische Poesie«. Iz članka posnemam naslednji odstavek: »Im Jahre 1805 überarbeitete Barth. Kopitar Kotzebues Hahnenschlag unter dem Titel: Tinček. Es war eine kleine, sehr niedliche Oper und wurde im Sommer des nämlichen Jahres auf dem Theater zu Laibach von einer Kindergesellschaft aufgeführt. Schade, dass der Verfasser sein Manuscript, von dem nur eine einzige Abschrift vorhanden war, so wenig achtete; er lies es in den Händen der Kinder, unter denen es gar verloren wurde.«

Nato Omersa nadaljuje: »Še nekaj o Tinčku Petelinčku. V Vodnikovem rokopisu se nahaja verzificirani sklep Tinčka Petelinčka v dveh zapisih. Slovstveni zgodovinarji so zato sklepali, da je Tinčka prevedel Valentin Vodnik. To splošno mnenje je popravil dr. I. Prijatelj v zgoraj omenjenem članku o Narodnem gledališču, rekoč: »Samo še neko otroško igrice je bil Zoisu v veselje spravil Kopitar, učitelj Zoisovih ne-

čakov, leta 1803 na oder.«⁵ Besede dr. Prijatelja⁶ potrjuje tudi naše poročilo iz leta 1809. Igro samo je prevedel Kopitar, ob koncu pa je vsekakor na željo barona Zoisa dodal Vodnik še nekaj verzov, ki so jih igralci po tedanji šegi zapeli, da se je predstava s tem večjim efektom zaključila. Sporna je seve Omersova trditev, da je baron Erberg prepisal odstavek iz L. W. Primerjala sem tekst, kot ga je dobesedno navedel A. Trstenjak in ga navajam tudi jaz. Če je pisal Erberg po spominu ali po ustnih podatkih, ne vemo. Vsekakor izdatno dopolnjuje Župančiča, ko navaja prevajalca Kopitarja in omenja izgubo rokopisa.

Kje je ostal rokopis »Tinčka Petelinčka«? Po mnenju barona Erberga, avtorja Fragmentov, so otroci uničili original in s tem edini njegov izvod. — Toda, mar niso morali iger, ki so jih posebej v slovenščini igrali v Ljubljani, oddati v pregled ljubljanski cenzuri. Zelo verjetno je. Možno pa je tudi, da so v Ljubljani smeli brez cenzure igrati igro, ki so jo že prej uprizorili na Dunaju in da je Tinček Petelinček spadal med te. Verjetno je. In to bi mogel biti tudi razlog, da Tinčka Petelinčka ni v arhivih izpred stopetdeset let. Stanovski arhiv do leta 1804 je pregledal Joka Žigon, knjižničar Narodnega muzeja v Ljubljani, vendar po lastnem zatrdilu ni našel nobenih sledi o rokopisu Tinčka Petelinčka.⁷

Tako sem leta 1953 ob stopetdesetletnici prve uprizoritve mladinske igre v slovenskem jeziku v Ljubljani spet ponasila Kotzebuejev Der Hahnenschlag. (Igrica je natisnjena kot priloga te številke Kronike in bo utegnila s pridom služiti našim šolskim in pionirskim odrom.) Priredba je zrasla iz želje, da bi ob stopetdesetletnici prve uprizoritve mladinske igre v našem jeziku v Ljubljani spet oživela skromni dokument o začetku slovenske tvornosti na področju gledališke mladinske kulture in iz globokega, iskrenega spoštovanja do kulturnih delavcev v naši preteklosti, katerih dela moramo poznati in na njih graditi v bodočnost.

OPOMBE

1. Ivan Prijatelj, Izbrani eseji in razprave I. Lj., Slovenska Matica 1952, 144. — 2. Isto, str. 145–46. — 3. Navajam dobesedno iz knjige: Anton Trstenjak, Slovensko gledališče. Lj. 1892, 29. Podpisan je J. A. Župančič. 4. Nik. Omersa, Vodnikove pesmi. III (XI.) izvestje c. kr. državne višje realke v Idriji za šolsko leto 1911–12. v Idriji 1912, 8. — 5. Nikolaj Omersa, Psevdonim B. E. v Pisanicah. ČZN XXII (1927), 77–78, 79, 81. — 6. SN 1918, št. 222. — 7. Na tem mestu se mu lepo zahvaljujem za vse podatke, navodila in literaturo, ki mi jo je dal.